

Kroppar i gemenskap utan "kyrkifiering"

ELISABETH GERLE

Elisabeth Gerle är professor i etik vid Svenska kyrkans forskningsenhet, samt verksam vid Lunds universitet. Här kommenterar hon den diskussion om folkkyrkan som STK vol 90:3 (2014) utgjorde forum för.

Åter förs en diskussion om kyrkan. Vad kännetecknar kyrkan? Frågor som återkommer handlar om kyrkans uppdrag, om gemenskap och om var gränserna går. I detta inlägg i debatten vill jag föra in några lutherska tankar som får konsekvenser för var gemenskaper skapas och blir synliga. Enligt Martin Luther känns kyrkan inte igen på bestämda yttre ordningar, utan på evangeliets rena lära och rätt förvaltning av sakramenten. Detta är kyrkans kännetecken, *notae ecclesiae*. På vår tids språk skulle det kunna formuleras som att kyrkan finns där upprättelse sker. I talet om kyrkan som social kropp återkommer längtan efter gemenskap och helande men också begreppet folkkyrka. Detta begrepp definieras dock olika.

Vilket folk handlar det om? De två grekiska begreppen för folk, *emos* och *demos* för tankarna åt olika håll. *Emos* uttrycker ett folks gemensamma kultur, språk, traditioner och religion och hör nära samman med begreppet etnicitet. *Demos* däremot förstås som ett folk, eller en grupp av människor, som lyder under samma lagar och åtnjuter samma medborgerliga plikter och rättigheter. Ibland brukar man enkelt kalla den första förståelsen för den tyska och den andra för den franska. Det är tveklöst så att Sverige närmast sig den franska modellen där medborgarskap inte är knutet till etnicitet eller religiös tillhörighet. Mycket av den politiska kampen idag handlar om att värna ett medborgarskap som är pluralistiskt mot krafter som på nytt vill se en etniskt och nationalistiskt definierad tillhörighet. Då bränner det till. Var finns kyrkan spacialt, geografiskt? Jag menar att den framförallt är lokal och global, men ofta uppfattas som nationell, eftersom det

lutherska efter reformationen kom att knytas nära statsmakten.

I Sverige förs denna diskussion mot en bakgrund där evangelisk-luthersk tro länge varit avgörande för ett fullvärdigt medborgarskap. Först 1952 kunde en svensk medborgare lämna Svenska kyrkan utan att gå in i något annat kristet samfund. Kopplingen mellan det svenska och det lutherska har alltså rötter som går tillbaka till reformationens införande. Att den kyrka som beskriver sig som evangelisk-luthersk heter Svenska kyrkan har inte gjort diskussionen enklare. Även efter år 2000 signalerar namnet etablerad majoritetskyrka med nära koppling till det svenska. Det är lätt att uppfatta namnet som etnisk markör. Svenska kyrkans ledning signalerar däremot tillhörighet till den världsvida kyrkan.

Det gamla lutherska enhetssamhället, som krävde en tydlig luthersk bekännelse och praktik är borta. Idag framträder krav på en annan sorts enhetlighet. Viljan att inordna alla under samma normer och livsmönster tycks bestå. Den världsbild där de flesta hade någon form av gudstro är idag ersatt av en närmast sekularistisk förväntan. För att uppnå verklig tillhörighet och ses som en trovärdig medborgare handlar det inte längre om att gå till nattvarden minst en gång om året och att kunna sin katekes. Istället förefaller det som att alla måste vara ateister, eller åtminstone agnostiker. Först då uppnås förtroende i samhället.

Hur ska då kyrkorna förhålla sig till detta enhetssamhälle? Självklart måste de vara tydliga på ett nytt sätt. Men hur? Jag menar att debatten mellan Jan Eckerdal och Patrik Hagman å ena sidan och Johanna Gustafsson Lundberg och Mats Aldén å den andra i förlängningen handlar

om just detta. Hur ska kyrkan vara kyrka i en helt ny tid? Tydlig och öppen på samma gång.

Olika gränser korsar varandra

Flera olika gränsdragningar korsar varandra. En handlar om gränsen mellan de anställdas och icke anställdas kyrka. Den blir tydlig när tjänstkyrkan lyfts fram, men också när nätverken mellan kyrkans anställda blir starkare än till andra områden i samhället. En annan gräns går mellan den synligt gudstjänstfirande församlingens gemenskap och dem som betalar sin medlemsavgift men sällan visar sig i kyrkan. Vilka gränser avses? Var finns den osynliga kyrkan? När kraven på kyrkans tydlighet skallar blir det viktigt att veta vilka gränsdragningar som avses och vilken sorts tydlighet man strävar efter. Just därför är det viktigt med öppna och gränsöverskridande samtal. Jag välkomnar därför debatten i STK:s temanummer om folkkyrkan.

Ett tredje begrepp för folk, nämligen *laos*, kan vara till hjälp. Då det användes i den tidigaste kyrkan innefattades alla i gudsfolket. Här finns alltså en öppning som spränger gränser och vetter mot en världsvid gemenskap. Sockengränser och nationsgränser, det vill säga kyrkans geografiska gränser, där medborgarrätt ställs mot universella, mänskliga rättigheter, utmanas påtagligt i vår tid. Då kan *laos*, gudsfolket, vara en viktig inspiration för att se den fjärde grupp av människor, som möter oss som det nakna livet, *homo sacer* enligt Giorgio Agambens terminologi. Detta nakna, rent "zoetiska" (eng. *zoetic*) liv, utan medborgarskap, ses inte ens alltid som ett folk. Men de söker sig till våra gränser. De sitter utanför våra kyrkor, som de mest utstötta, föraktade som trasproletariatet i marxistisk terminologi. Hur vi som medborgare, och som gudsfolk, förhåller oss till dem, och andra förtvivlade och desperata människor, är en av vår tids stora utmaningar, en kallelse som landat på vår förstut-rapp.

Som Judit Butler påpekar så finns inte något obestämt biologiskt, naket liv, endast "highly juridified states of dispossession". Kommuner och stater har makten att avgöra tillhörighet och villkor på ett sätt som gör att många hamnar i vräkning och utanförskap. Detta är en etisk ut-

maning som vi som kristna delar med alla människor, inom det Martin Luther kallade den borgerliga rättfärdigheten, *iustitia civilis*.

Den andra, s.k. främmande rättfärdigheten, *iustitia spiritualis*, är gudomlig, en gåva. För Luther framstår den som en kärlekens omfamning. Den bryter människans kretsande kring det egna, och öppnar henne därmed för närvaron i nuet. Kärleken skapar överflöd, glädje och frihet. Gud behöver inte blikkas. Guds kärlek är en gåva som frigör människan. Hennes gensvar handlar om lovsång och tacksamhet, menade Luther. Nu kan all hennes energi riktas mot medmänniskan. Här finns en porös gräns mellan kyrkan och det övriga samhället som alla kristna tillhör. Den etiska utmaningen delas av alla, men det överflöd, som kärlekens omfamning ger, inspirerar till generositet, barmhärtighet och upprättelse, lokalt och globalt.

Om man ser "skapelsen som evangeliets förståelsehorisont" för att alludera på Bengt Kristensson Ugglas formulering, så får det konsekvenser även för synen på kyrkan. Då finns horisonten av ständig nyskapelse med, det vill säga den gåva som alla människor möter och har gemensamt som skapade varelser. Evangeliet framträder då som ett bidrag i det gudomliga skeendet med hela världen, före kyrkans födelse och genom alla tider och folkslag. Samtidigt som inkarnationen ses som avgörande, så blir kyrkan som institution inte liktydig med Kristi kropp och uppenbarelse, utan ett av Guds redskap för att upprätta liv och överflöd i en brusten värld. Redan i Luthers 95 teser lyfte han fram de hungeriga och fattiga. De hemlösa och fattigas nöd återkom sedan i hans Heidelbergförklaring. Ända fram till 1540-talet fortsatte Luther att skriva om sociala och ekonomiska problem. Detta är bara några exempel på kyrkans uppdrag av helande. I detta perspektiv är hela människan, även människans kropp viktig. Den försvinner aldrig ur synfältet för att ersättas av talet av kyrkan som kropp. Kyrkan är väsentlig utan att för den skull "kyrkifiera" livet. Kyrkan finns istället till för att upprätta det skadade livet. I ett lutherskt perspektiv har den kristne, lika väl som kyrkan, del i världens brustenhets, men är kallad att delta i Guds helande verk. Detta påverkar var och hur man söker tydlighet. Gränsen kan aldrig

dras mellan en tydlig gemenskap och dem som står utanför.

På den evangelisk-lutherska kyrkans hemsida i Finland kan man läsa:

Ordet liturgi kommer från de grekiska orden 'laos' och 'ergon', som antingen betyder folkets arbete eller det arbete som görs till förmån för folket. I svenskan finns också samma dubbla synvinkel. Genom gudstjänstens liturgi tjänar Gud församlingen och församlingen tjänar Gud.

Liturgin uppfattas självklart som gudstjänst. Men i den lutherska förståelsen ingår en tanke om att även vardagens arbete är en gudstjänst. Jag menar att detta är väsentligt. Det skymtar i Johanna Gustafsson Lundbergs och Mats Aldéns artikel, när de skriver att kyrkan är "utspridd i skapelsen, var och en i sin jordiska kallelse" samtidigt som "hon är kallad till gudstjänst, undervisning, bön och lovsång".

Huvudfoting eller konkret, fysiskt närvarande?

Jan Eckerdal varnar för risken att kyrkan blir en "huvudfoting" utan social kropp. Men är kyrkan verkligen en huvudfoting? Det känns inte helt övertygande. Som Mattias Martinson lyfter fram så står katedralen där, mitt i staden. Mycket konkret, närvarande. Klockorna hörs över slätt och skog, men också på stadens torg, till och med i dess köpcentra. Dopfontens fysiska närvaro, som Billing beskrev som nådens välkomnande, kombineras i klassisk luthersk teologi med den kroppsliga närvaron i vardagen, i tjänsten för medmänniskan, för barn, gamla, föräldrar och vänner, men också för alla dem som anonymt tjänar människor, som busschaufförer, snabbköpskassörskor eller med administrativa uppdrag, skriftställer, ekonomisk planering och arkitektur.

I ett sådant perspektiv är de kristna, och kyrkan som social kropp, alltså mycket påtagligt och fysiskt närvarande, både i synfält och som kroppslig aktör, när det finns en teologi som bejakar och synliggör detta. Mats Aldén och Johanna Gustafsson Lundberg beskriver denna teologi som att "skapelsen och det av Gud givna

och önskade liv och de sammanhang i samhällslivet som den enskilde kristne lever i till vardags utgör den bakgrund och det sammanhang som gör kyrkan begriplig och som uttrycker dess av Gud givna uppdrag och mål". För Martin Luther var pigan lika väl som den mest uppsatte Guds medarbetare i vardagen. Så var det om de själva tänkte så eller inte. Upprättelsens budskap i kyrkan handlade om Guds villkorslösa kärlek, något som gav tröst, uppmuntran och kraft för tjänst i vardagen. Där var diakonins plats. Men var finns denna lutherska tolkning idag? Ibland förefaller det som om endast så kallade religiösa handlingar eller det som görs med kyrklig etikett räknas för att synliggöra det kristna.

Att se en mening med det vardagliga arbetet håller på att bli alltmer sällsynt på teologiskt håll. Det är inte särskilt framträdande ens i evangelisk-luthersk förkunnelse. Kanske är det inte så konstigt. Luthers övertygelse om att det var medmänniskan som behövde mina gärningar, inte Gud, kunde lätt utnyttjas av husbönder och arbetsgivare till att predika arbetets lov, på ett sätt som blev till en tung plikt. Att detta var främmande för Luther är väl belagt. Han förflyttade visserligen munkordnarnas devis *ora et labora* till vardagen. Att be och arbeta var något som gällde också för lekmännen. Den förbannelse av arbetet som beskrivs i 1 Mos 3 som en konsekvens av syndafallet, upphävs dock av Kristus och hans försoningsgärning, menade Luther. När Adam och Eva planterade och skötte om lustgården så var det ett fritt arbete. Men det gick inte ut på att bli rättfärdiga inför Gud, menade han, bland annat i sin traktat om en kristen människas frihet från 1520. Luther uppskattade vila och gemenskapen runt bordet, lika väl som det gemensamma arbetet för medmänniskans bästa. Men det frihetsperspektiv Luther hade på arbete, vila och lust är avlägset i samtida debatt. Idag används uttrycket "protestantisk arbetsmoral" snarare som en negativ hänvisning till att arbetslinjen är det enda som ger människan värde. Inte undra på då att människor som söker andlighet hellre vänder sig till dem som lyfrer fram vandrigen eller reträtten, som en mötesplats för det gudomliga. Inget ont i det för jäktade nutidsmänniskor. Men var finns tilltalet och upprättelsen för den som varken har tid eller råd att söka sig dit?

Bakom ropen på tydlighet kan man ana att lutherska synsätt blivit en del av samhället, på gott och ont. Vem vet att läskunnighet för alla startade för att varje människa, oberoende av kön eller social ställning, skulle kunna läsa åtminstone katekesen? Det är enklare att beskriva katekesplugg och utantilllärande av psalmer som något negativt, närmast ett övergrepp på unga människor. Ändå framstår det som viktigare än på länge att kräva läskunnighet för alla. Idag när välfärdsstaten krackelerar finns en frestelse för kyrkorna att agera plåster för att bli synliga, snarare än att ställa krav på kommun och stat och själva bidra till det gemensamma ansvaret för samhällets välfärd. Den evangelisk-lutherska kyrkans förhandling med moderniteten har nämligen lett till att mycket av det kyrkan stod för blivit osynligt för kyrkan själv. Ibland så till den grad att man gärna bröstas sig med det moderna och upplysta i kontrast mot andra, som porträtteras som barbarer.

Kroppslig gemenskap utan kyrkifiering

Billings dopfunt från medeltiden möter idag den ofta rotlösa samtidsmänniskan. Historiska byggnader och traditionens långa arv är för många en dragningskraft i en tid som på olika sätt avtraditioniserats. Teologiskt tar sig detta uttryck i ett ökat intresse för arkaiska traditioner och för en nostalgisk längtan efter de tidiga kyrkornas praktik. Ibland kombineras detta med en kyrkosyn där kyrkan står över allt och alla. Kyrkan som social kropp blir exempelvis liktydig med Jesu kropp för Gregorius av Nyssa, någonting Graham Ward knyter an till. Graham Ward menar att förlusten av Jesus som judisk, könad kropp innebär födelsen av kyrkan som kropp, där alla andra kroppar situeras och får sin betydelse i ljuset av Gal 3:28, där det inte finns jude eller grek, träl eller fri, man och kvinna. Även om kyrkan på detta sätt framstår som en inkluderande social kropp, så är det främmande för luthersk teologi att ensidigt lyfta fram kyrkan. Luther betonar alltid Gud som hela skapelsens Gud och kyrkan som ett, men inte det enda, av Guds många sätt att verka i världen.

Även om kyrkan i viss bemärkelse alltid är en enda kropp, så tar den sig olika uttryck. Inkarnationen, som Guds förkroppsligade närvaro, likaså. Luther frågade därför var kyrkan fanns. Hans svar pekade mot de platser där upprättelse sker. Däremot menade han inte att kyrkan, som institution, alltid pekade klart på Kristus. Detta är övertydligt i hans polemik mot den romerska kyrkans förfall och i hans hårda ton gentemot påven. Inte heller menade han, som Gregorius av Nyssa, att den som ser kyrkan ser Kristus. Luther betonade det levande ordet, som gjorde Kristus närvarande i hjärta och liv. Tilltalet och människans upprättelse stod i centrum. Detta var kyrkans primära uppgift, men kärlekens upprättelse var inte begränsad till kyrkans agerande. Det levande Ordet kunde inte stängas inne, lika lite som Guds handlande med människor. Samtida teologer talar alltmer om helandet av hela skapelsen, om att "återupprätta jordens kropp, den mänskliga kroppen och vår relation till alla levande kroppar".

Att bli salig eller vara helig

Luther skilde mellan att vara salig och att vara helig. Salighet är något endast Gud kan ge. Det hör samman med att ta emot Guds kärlek i Kristus. Varje människa är dock helig, genom att vara Guds skapelse (*heilig sein*). Att vara helig tillhör den världsliga regimen och gäller därmed alla, oavsett tro. Luther menade exempelvis att det fanns mycket helighet hos turkarna. Helighet uppnås i strävan efter jämlikhet och rättvisa för alla genom rimliga medel, också genom kroppens förnuft. Detta tillhörde för Luther den ekonomiska sfären.

Luthers distinktion mellan att bli salig, *selig sein*, och att vara helig, *heilig sein*, kan idag vara till hjälp. Det blir en mycket tydlig kallelse till arbete för helande och upprättelse i dagens värld. både i det lokala och i det globala. Inför Gud, *coram Deo*, är den kristne den friaste av alla, men gentemot världen, *coram mundi*, har vi ett ansvar tillsammans med alla människor av god vilja.

När teologer som Yoder, Hauerwas och Cavanaugh betonar kyrkan som kropp, det vill säga som en tydlig social gemenskap, blir det viktigt

att fråga dels vilkas gemenskap det handlar om, dels varför man inte ser den kroppsliga, fysiska närvaro jag ovan nämnt. Att kyrkan är kallad att arbeta för alla människors upprättelse är för mig självklart. Men bör kyrkan vara synlig som en avskild gemenskap för det? Ofta är det en kallelse hon delar med alla människor av god vilja, även med dem som gör det goda av tvång.

Alla de tre ovan nämnda teologerna är män. Yoder, som jag minns från min tid i Princeton, USA, som en gammaltestamentlig profetgestalt med pacifistisk lidelse, är mennonit, Hauerwas metodist och Cavanaugh romersk katolik. Spekar detta någon roll när samtiden strävar mot ekumenik och gemenskap mellan kyrkor? Jag menar att det är väsentligt att ständigt föra samtal med representanter för olika kyrkor och teologiska inriktningar och låta sig inspireras av varandra. Krister Stendahl brukade ofta säga att det alltid finns något hos de andra som man kan avundas. Samtidigt är jag övertygad om att en viss kunskap om den egna traditionens arv är viktigt för att kunna föra dialogen på ett fruktbart sätt. Det finns också i den egna traditionen inslag att vara stolt över. Aldén och Gustafsson Lundberg lyfter fram Gustaf Wingren och skapelsen som evangeliets förståelsehorisont. Wingren kom som teolog att framförallt betona en dynamisk skapelsesyn, särskilt i polemik mot de tyska teologer, som under 1900-talets första hälft använt skapelsens tal om ordningar som något statiskt, och för att legitimera rangordning mellan olika folkslag, samt mellan man och kvinna.

Olika lutherska läsningar har sedan slutet av 1800-talet stått mot varandra. Alla delade dock en förståelse av att Gud verkar inom olika sfärer, inte bara inom eller via kyrkan. Luther övertog från Aristoteles tanken på att Gud verkar inom olika stånd. Själv har jag återkommande betecknat de tre sfärerna *oeconomia*, *politia* och *ecclesia* för löftessfärer. Här finns en rörlighet som Gustaf Wingren såg i skarp kontrast mot de statiska skapelseordningar man läst in i luthersk teologi.

Detta blir ett motgift mot alla teokratiska anspåk på att kyrkan eller teologin står över allt annat. Teologin är lika lite som religion något som enbart tillhör det privata, men den har inte utslagsröst om det rätta eller det goda, utan ingår i ett samhälleligt samtal där olika röster kommer

till tals. Kyrkans uppdrag är att erbjuda kärleken, som gör oss saliga, samtidigt som hon, tillsammans med alla heliga, arbetar för det goda och det rätta.

Utmaningen från det nya enhetssamhället

Som jag tidigare påpekat är det gamla enhetssamhället borta. Det nya skymtar närmast i kravet på en sorts sekularism, som kräver ett religionsfritt samhälle. Där utmålas religiös tro ofta som roten till allt ont. Religion förväntas vidare höra till den privata sfären. Den ska hållas borta från offentligheten. Tro framställs som ett klädesplagg som man kan välja att ta av eller på, inte som en livshorisont. Samtidigt lever både religiösa och sekulära i ett pluralistiskt samhälle, där människor med olika religiös bakgrund finns inom samma geografiska område. Alla behöver därför träna sig i det som på FN-språk kallas för co-habitation. Alla lever, emellertid dessvärre inte med varandra, snarare bredvid varandra, utan särskilt många mötesplatser.

Vad innebär detta för kyrkorna och för de kristna? Att de bör försöka bli tydliga genom sin särart? Men tydliga blir de redan genom att hålla fast vid att alla människor är heliga och genom att hämta kraft ur bön och lovsång. Här knyts vardagens etik samman med kyrkans praktik. Patrik Hagman refererar till John Howard Yoder och hans tankar om att nattvarden handlar om vardagsekonomi. Detta en kristen hållning som delas av alla kyrkor, även om Yoder formulerar det kraftfullt. Tanken återfinns i Olof Hartmans nattvardsbön om "ditt bords hemlighet: ett enda bröd och en enda mänsklighet".

Att läka en söndrad mänsklighet

Samuel Torvend menar att för Martin Luther var omsorgen om de mest fattiga och utsatta ständigt närvarande och knuten till måltiden i kyrkan. Rättfärdiggörelsen av nåd förkastar nämligen varje anspråk på särskild behandling baserad på personlig eller kulturell överhöghet över den andre. Eucharistin förnyar och bekräftar den egalitära gemenskap som upprättats i dopet. Natt-

varden blir alltså en ekonomisk vision för att dela rättvist. Att ständigt återvända till nåden, som Luther beskrev som en kärleksomfamning, var för honom en kraftkälla för vardagens gudstjänst. Som kristna har vi alltså ett tydligt uppdrag som, om vi tar det på allvar, blir utmanande gentemot en konsumistisk omgivning. Det handlar om att vara till för dem vi möter, oavsett, religiös tillhörighet, hudfärg, etnicitet eller kön. Ett uppdrag, som innebär att vi ständigt måste börja om och höra orden om upprättelse, för att på nytt söka förverkliga visionen av Guds rike. Här framträder en både materiell och kroppslig gemenskap, som för den skull inte blir "kyrkifierad", utan verkar med skapelsen och det framtida gudsriket som förståelsehorisont.